

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Сучасні умови цивілізаційного розвитку потребують від України вироблення повноцінної та плано-мірної розбудови демократичної правової держави. Реалізація державної політики можлива за рахунок ефективного і дієвого правового механізму. Як зазначає Б. Попов: «Національне відродження України пов'язане як з реалізацією національної ідеї», так і з втіленням в соціальне і культурне буття українського народу принципів соціальної, правової та демократичної держави [1, с. 237-240].

На переконання німецького філософа К. Ясперса: «Свобода людини починається з того моменту, коли в державі, в якій вона проживає, набирають чинності ухвалені закони. Така свобода називається політичною свободою, а держава, в якій діє свобода, основана на законах, називається правовою державою» [2, с. 214]. Проаналізувавши позицію вченого можна сформулювати думку, що правовим механізмом функціонування демократії виступає правова держава, реалізована на практиці.

Термін «правова держава» вперше був сформульований німецьким вченим К. Велькером у 1813 р., а в 1829 р. його співвітчизник Р. Моль ввів це поняття в обіг. Ідею правової держави як юридичної конструкції було вироблено наукою права в XVIII-XIX ст. в період, коли формувався державний устрій країн [3, с. 26].

Класична філософсько-правова думка пов'язує ідею правової держави з ідеєю свободи, автономії особистості. Вона виходить з можливості встановлення таких відносин між людиною й державою, коли: по-перше, джерелом права вважається особистість, а не держава; по-друге, змінюється уявлення про співвідношення між державою й законом, від звичної формули «закон є інструментом державної влади» здійснюється перехід до принципу «держава є інструментом закону»; по-третє, визнається, що держава стає правовою в силу того, що не суперечить і не порушує права людини, а зміцнює й захищає їх [4, с. 24].

В той же час ми повинні усвідомлювати необхідність органічної єдності демократичної, правової та соціальної держави. На думку Н. Оніщенко та Н. Пархоменко єдність демократичної, соціальної та правової держави проявляється у тому, що як демократична держава, вона слугує свободі як вищій цінності, сприяє рівному доступу кожного до власності, виборів тощо; як правова держава, вона забезпечує організацію всіх сфер життя на принципах права, гарантує правопорядок тощо; як соціальної — визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості [5, с. 8-9].

Серед науковців, особливо в останні роки, активізуються дискусії про правову державу як про поняття, що оптимально відображає діалектичний взаємозв'язок держави та права і можливість найбільш ефективного впливу такого зв'язку на сучасний суспільний розвиток. В. Юзвіков зазначає, що у суспільній свідомості все більше стверджується думка, що заснована на демократичних принципах правова держава може стати ефективним знаряддям врегулювання конфліктів, що виникають у суспільстві, ствердження в ньому законності правопорядку [6, с. 34].

В Основному Законі держави зазначено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права, що забезпечується дотриманням положень Конституції України і законів, що ухвалюються на її основі. Для правової держави, як зазначає В. Савельєв необхідно щоб усі, у тому числі і сама держава, дотримувалися законів —...з тією лише умовою, щоб самі ці закони були правовими [7, с. 45].

Для правової держави характерне верховенство закону в усіх сферах суспільного життя. У правовій державі жоден державний орган, посадова особа, колективна або громадська організація, жодна людина не можуть посягати на закон. За його порушення вони несуть юридичну відповідальність [8, с. 120].

Правова держава характеризується низкою ознак, що стосуються організації державної влади, стану правової та судової систем, становища особи в суспільстві та її взаємин з державою тощо.

Першою і головною ознакою правової держави є здійснення державної влади відповідно до конституційно визначення владних повноважень між законодавчими, виконавчими та судовими органами.

Другою ознакою правової держави виступають гарантії прав і свобод людини — визнання природних, невід’ємних і невідчужуваних прав і свобод людини вищою соціальною цінністю і безпосередньо чинним правом; гарантування їх здійснення — створення ефективних процедурно-юридичних механізмів їх забезпечення (реалізації, охорони, захисту). Реалізація гарантій цих прав і свобод в ідеалі забезпечується в процесі невтручання держави в справи громадянського суспільства [9, с. 150].

Дійсно, слід підкреслити, що серед ознак сучасної і правової держави є дотримання проголошеного принципу визнання права, дотримання права і обмеження правом усіх сфер владної діяльності, оскільки найважливішою цінністю виступає людина, її права, інтереси особи, які визначають зміст і спрямованість діяльності держави [10, с. 19].

Держава, зі свого боку, повинна створювати сприятливі умови для реалізації прав особистості: права на освіту, на соціальне забезпечення, на судовий захист, на приватну власність тощо. П. Рабінович зазначає, що уся історія людства може бути інтерпретована як історія боротьби за права людини [11, с. 26]. В процесі становлення і розвитку основоположних прав людини та поступового їх забезпечення формувалися соціально-нормативні джерела — як міжнародні, так і національні.

Аналізуючи стан дотримання прав людини в Україні доцільно звернути увагу на соціологічні дослідження, проведені УЦЕiПД ім. А. Разумкова. Так, якщо в цілому оцінити дотримання прав людини в Україні за п’ятибальною шкалою, де «1» означає, що права дуже погано дотримуються, а «5» — дуже добре, то можна отримати таку картину: в 3,32 бала оцінюються дотримання базових прав особистості (право на життя, особисту свободу, свободу слова і переконань, свободу пересування, недоторканість особи, право на таємницю листування тощо); 2,39 — соціальні та економічні права (права на працю, достатній життєвий рівень, соціальний захист, право на ведення власного бізнесу тощо); 3,02 — культурні права; 2,57 — екологічні права.

Згідно з наведеними даними стає зрозумілим, що більшість українських громадян не задоволені тим, як держава забезпечує реалізацію їхніх законних прав і інтересів. Виходячи з цього, ми можемо зробити висновок, про низьку спроможність державної влади забезпечувати погодженість і реалізацію інтересів соціальних груп і громадян, що створює потенційну основу для можливих державних конфліктів.

Вітчизняні науковці також звертають увагу на проблеми забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина. На думку О. Зайчука права людини і громадянина становлять невід’ємний компонент права; їх існування поза правом неможливе, так само як і право немислиме без прав людини. Система норм права не може претендувати на статус права, якщо вона не гарантує свободу і рівність за допомогою прав людини і громадянина [12, с. 26].

С. Стеценко відзначає, що рівність та справедливість мають наповнюватись реальним змістом у правотворчій та правозастосовній практиці України. Держава повинна намагатися створювати умови, за яких загальнодемократичні цінності зможуть співіснувати із соціальними стандартами. При цьому рівність і справедливість мають стати свого роду «дороговказом» для державної соціальної політики та одночасно «бар’єром» від поспішних, необґрунтованих кроків держави у соціальній сфері [13, с. 68].

Третьою ознакою правової держави — є взаємна відповідальність держави і особи. Особа відповідальна за свої дії перед державою, так само як держава відповідальна перед особою за невиконання взятих на себе зобов’язань, за порушення норм, які гарантують права та свободи особистості [9, с. 150].

Держава та індивід повинні бути в рівній мірі відповідальними за свої дії перед законом. Н. Оніщенко наголошує, що особливу увагу, в контексті становлення правової держави, потрібно приділяти інституту відповідальності держави перед особою, як одній із основних гарантій прав і свобод людини, закріплених у чинному законодавстві. Держава встановлює механізм власної публічно-правової відповідальності, бере на себе обов’язок забезпечити також можливість її реалізації, зробити доступною її для громадян. Таким чином, підкреслює дослідниця, досягається послаблення тиску держави на суспільство і водночас підвищується можливість його контролю за діями держави, за рішеннями її органів та посадових осіб [14, с. 53].

Четверта ознака правової держави — верховенство закону у всіх сферах суспільного життя [9, с. 150]. Під верховенством закону, зазначає Ю. Шемшученко, мається на увазі насамперед верховенство Конституції [15, с. 6]. Н. Колосова вказує, що верховенство закону передбачає наявність конституційної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, коли настання юридичних наслідків для суб’єктів конституційної відповідальності спрямоване на захист Конституції [16, с. 86].

Саме закон, а не суб'єктивна державна (або будь-яка інша) воля, повинен встановлювати права та обов'язки усіх без винятку учасників суспільних відносин.

Об'єктивний аналіз реальної дійсності свідчить, що Україна перебуває на шляху становлення правової держави, що супроводжується низкою проблем. Прихильники теорії правової держави вважають, що розбудова останньої повинна була б привести громадян до всезагального добробуту. Водночас, реальність свідчить, абсолютизація принципів індивідуальної свободи, невтручання держави в економічну і соціальну сфери громадянського суспільства призвели до посилення монополізації економіки та соціальної нерівності, загострення соціальних суперечностей, знецінення самих ідей свободи і рівності, оскільки більшість громадян не мають для них матеріального підґрунтя.

Конституція України, проголошуючи Україну соціальною державою, встановлює, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Аналізуючи умови створення соціальної держави в Україні, дослідники виділяють економічні (забезпечення економічної стабільності), правові (законодавче забезпечення наповнення реальним змістом характеристик, що закріплені в статті 1 Конституції України) та організаційно-управлінські фактори (лімітація сваволі адміністративно-чиновницької бюрократії та вдосконалення системи державного управління) [9, с. 79]. Тому розробка механізму реалізації соціальної державної політики повинна передбачати систему правових, фінансово-економічних та організаційних важелів, які забезпечують соціальні права та гідний прожитковий мінімум кожному громадянину.

В Україні за роки незалежності були створені конституційно-правові засади функціонування правової державності та її основні механізми: закладені основи парламентаризму, реалізовано принцип поділу влади. Тим самим сформовані основні структурні елементи правової держави, що дало можливість цивілізованого функціонування влади, її утримання від силового вирішення спорів і протиріч між її окремими гілками.

Відбулись зрушення в оцінці прав і свобод людини, у їх конституційно-правовому регулюванні, намічено шляхи їх реалізації та створені відповідні правові механізми. Україна визнала юрисдикцію європейських інститутів захисту прав і свобод людини. Піддана глибокій трансформації національна система законодавства. Оновлена значна кількість правових інститутів, які забезпечують реалізацію прав і свобод громадян. Забезпечена ідеологічна і політична свобода, вільна діяльність політичних партій.

Однак більшість ознак української правової державності мають формальний характер, а побудувати правову державу лише за формальними ознаками неможливо. Без органічного поєднання легітимної влади із забезпеченою у суспільстві свободою, без ефективного функціонування гілок влади з дотриманням вимог її поділу, забезпечення верховенства закону в діяльності держави та усіх сферах суспільного життя, законотворчості — з відповідністю самих законів суспільній етиці розбудова правової державності неможлива.

Фундаментом, передумовою правової державності є формування громадянського суспільства, у якому був би забезпечений вільний і всебічний розвиток кожної особистості, суспільства, у якому функціонували б демократичні громадські інститути, що забезпечують свободу слова та інформації, гарантують силою громадської думки і суспільної моралі вільні вибори, наявність легальної опозиції та багатопартійність і цим самим унеможливають узурпацію влади. Однак, слід зазначити, що громадянське суспільство на сьогодні в Україні так і не сформовано. Українська держава лише стала на шлях до побудови громадянського суспільства.

Важливим елементом побудови правової держави є зміцнення демократичних традицій функціонування державної влади. Проте, усталеність у здійсненні демократичної влади є довготривалим процесом. За умови збереження вільних виборів, демократичного політичного режиму, свободи преси, формування поваги до прав і свобод громадян з боку держави та її посадових осіб дані традиції в Україні, безперечно, сформуються.

Побудова реальної правової держави значною мірою залежить від рівня соціально-економічного розвитку країни, накопичення матеріальних благ, що давало б можливість здійснення ефективної соціально-економічної політики, забезпечення соціально-економічних прав громадян. Саме тому поняття правової держави у багатьох країнах є невід'ємним від поняття соціальної держави.

Однак загострення соціально-економічної кризи в Україні, яка існує протягом тривалого часу, не дає підстав для ефективного здійснення соціально-економічної політики. Населення розчароване не-

здатністю держави надати ефективні гарантії для достатнього життєвого рівня для особи та її сім'ї. Відтак, це негативно впливає на підтримку населенням державної політики, актів законодавства, які приймаються парламентом, позначається на легітимності самої влади. Знижується рівень законослухняності громадян, поваги до закону.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що правовим механізмом функціонування демократії в Україні виступає правова, соціальна держава, реальні підвалини якої закладені в Конституції України та інших законодавчих актах, сформовані її основні структурні елементи. Проте, на практиці розбудова правової державності має формальні ознаки, що проявляється у слабкості інститутів громадянського суспільства, відсутності реального поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову з дотриманням принципу стримування і протизваг, недотримання верховенства закону як у діяльності державних інститутів, так і сферах суспільного життя, допускаються численні порушення прав і свобод людини та громадянина. З іншого боку, реальна дія механізмів правової державності і формування стійких демократичних традицій є довготривалим процесом, який вимагає величезних зусиль і взаєморозуміння між владою і суспільством, далекоглядності і патріотизму політичної та культурної еліти суспільства, відмови від авторитарної спадщини.

Використані джерела:

1. Попов Б. Національне буття в сфері політики, ідеології, духовності / Б. Попов // Філософська і соціологічна думка. — 1995. — № 11-12. — С. 237-240.
2. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. — М.: Республика, 1994. — 527 с.
3. Лебедєва О.В. Правова держава: поняття та принципи / О.В. Лебедєва // Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри. Науково-практичний журнал. Випуск 3. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. — С. 203-207.
4. Дзьобань О.П. До питання про осмислення сутності правової держави / О.П. Дзьобань // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2005. — № 9. — С. 23-30.
5. Оніщенко Н.М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: [монографія] / Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко; [відп. ред. Ю.С. Шемшученко]. — К.: Вид-во «Юридична думка», 2011. — 176 с.
6. Юзвиков В.А. Природа правовой государственности: социально-философский анализ: дис... канд. филос. наук / В.А. Юзвиков. — М., 2004. — 141 с.
7. Савельєв В. Громадянське суспільство і правова держава: проблеми становлення / В. Савельєв. — К., 1994. — 145 с.
8. Теорія держави і права: [навч. посіб.] / В.М. Субботін, О.В. Філонов, Л.М. Князькова, І.Я. Тодоров. — К.: Знання. — 2005. — 327 с.
9. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України: монографія / О.В. Скрипнюк. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. — 600 с.
10. Селіванов А.О. Від правової до конституційної держави: шлях теорії і практики еволюційних змін / А.О. Селіванов // Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри. Науково-практичний журнал. Випуск 3. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. — С. 19-21.
11. Рабінович П. Світовий маніфест гуманізму / П. Рабінович // Право України. — 2008. — № 12. — С. 23-30.
12. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права / О.В. Зайчук // Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри. Науково-практичний журнал. Випуск 3. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. — С. 22-28.
13. Стеценко С.Г. Основоположні принципи соціальної держави / С.Г. Стеценко // Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри. Науково-практичний журнал. Випуск 3. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. — С. 68-71.
14. Оніщенко Н. Захист прав і свобод людини в Україні / Н. Оніщенко // Право України. — 2009. — № 4. — С. 47-55.
15. Шемшученко Ю.С. Україна: проблеми формування правової держави / Ю.С. Шемшученко // Правова держава. — К., 1992. — Вип. 1. — С. 6-12.
16. Колосова Н.М. Конституционная ответственность — самостоятельный вид юридической ответственности / Н.М. Колосова // Государство и право. — 1997. — № 2. — С. 86-92.

Кабанець О. С. Правовий механізм функціонування демократії в Україні.

Сучасні умови цивілізаційного розвитку потребують від України повноцінної і планомірної розбудови демократичної та правової держави. Правовій державі характерне верховенство права і закону в усіх сферах суспільного життя. У статті зазначається, що правова держава характеризується низкою ознак, які стосуються організації державної влади, стану правової системи, становища особи в суспільстві та її взаємин з державою тощо. До вказаних ознак відносяться: здійснення державної влади відповідно до повноважень між законодавчими, виконавчими та судовими органами; правова держава гарантує права і свободи людини; взаємна відповідальність держави і особи; верховенство закону у всіх сферах суспільного життя. Зроблено висновок, що правовим механізмом функціонування демократії в Україні виступає правова, соціальна держава, реальні підвалини якої закладені в нормативних документах країни.

Ключові слова: правова держава, демократична держава, верховенство права, верховенство закону.

Кабанець А. С. Правовой механізм функціонування демократії в Україні.

Современные условия цивилизационного развития требуют от Украины полноценного и планомерного развития демократического и правового государства. Правовому государству характерно верховенство права и закона во всех сферах общественной жизни. В статье отмечается, что правовое государство характеризуется рядом признаков, относящихся к организации государственной власти, состоянию правовой системы, положения человека в обществе и его взаимоотношений с государством и т.п. К указанным признакам относятся: осуществление государственной власти в соответствии с полномочиями между законодательными, исполнительными и судебными органами; правовое государство гарантирует права и свободы человека; взаимная ответственность государства и личности; верховенство закона во всех сферах общественной жизни. Сделан вывод, что правовым механизмом функционирования демократии в Украине выступает правовое, социальное государство, реальные основы которого заложены в нормативных документах страны.

Ключевые слова: правовое государство, демократическое государство, верховенство права, верховенство закона.

Kabanets O. A legal mechanism of functioning of democracy is in Ukraine.

The modern terms of civilization development need valuable and systematic development of the democratic and legal state from Ukraine. To the legal state characteristic supremacy of right and law in all spheres of public life. In the article marked, that the legal state is characterized by the row of signs, that touch organization of state power, state of the legal system, position of person in society and his mutual relations with the state and others like that. To the indicated signs belong: realization of state power in accordance with plenary powers between legislative, executive and judicial bodies; the legal state guarantees rights and freedoms of man; mutual responsibility of the state and person; supremacy of law is in all spheres of public life. Drawn conclusion, that as a legal mechanism of functioning of democracy the legal, social state the real foundations of that the countries stopped up in normative documents comes forward in Ukraine.

Key words: the legal state, democratic state, supremacy of right, supremacy of law.

Рекомендовано до друку відділом теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.